

Egy ismeretlen 16. századi história a tatárjárásról a Petrovay-énekeskönyvben. A *Petrovay-énekeskönyv* minden régi magyar irodalommal foglalkozó kutató számára ismerős gyűjtemény lehet. Ferenczi Zoltán 1916-os tanulmányában¹ részletesen ismertette a kötet külsejét, történetét és tartalmát, amelyből megtudhatjuk, hogy rendkívül vegyes összetételű énekeskönyvről van szó: szerepel benne több história, egy részlet a *Salamon és Markalf*ből, sőt még a Miatyánk is román nyelven. Mindennek ellenére azonban az egyik legnagyobb értékét a közelmúltig nem fedezték fel.

Ferenczi tartalom-felsorolásának 8. eleme a *Bella Királynak a 'Pogány' Tatár Hamokkal való viadallyaról szép Hiftora* címet viseli, a rövid leírás szerint pedig vagy a Heltai-féle *Cancionaléból*,² vagy az azzal megegyező szöveget közlő, szintén 1574-ben megjelent alkalmi nyomtatványból³ másolták. Ez a közlés azonban helytelen. A két nyomtatványban valóban ugyanaz a vers szerepel, Temesvári Jánosnak ez az írása, azonban az egyetlen sorában sem egyezik meg a *Petrovay-ék*-ben található énekkel, mivel az egy eddig teljesen ismeretlen, új história a 16. századból. Témájuk természetesen közös, amint a feldolgozás módja is hasonló, egyéb különbségeken kívül azonban például a forrásuk sem ugyanaz.⁴ Mielőtt azonban részletesen leírnám a Béla-história fontosabb adatait, célszerűnek látszik a két szöveg szakirodalmi adatait számba vennünk.

A *Régi Magyar Költők Tára* VIII. kötetében Dézsi Lajos így kezdi a Temesvári históriához fűzött jegyzeteit: „Temesvári János Tatárjárású Krónikájának két régi kiadását ismerjük.”⁵ A továbbiakból kiderül, hogy a fent említett két nyomtatványra gondol, és teszi ezt annak ellenére, hogy ekkor már tizennégy év telt el Ferenczi tanulmánya óta, tehát tudnia kellene az ott leírt kéziratról is. Mindazonáltal Dézsi természetesen helyesen járt el, hiszen Petrovay Miklós tényleg nem az adott verset másolta le. Mindehhez érdemes azt is hozzátenni, hogy nem csak ő, hanem egyik későbbi RMKT kötet szerkesztője sem szerepelteti ezt a szöveget külön versként, illetve utalást sem tesznek rá semmilyen módon.

A 16. századi magyar vers repertóriumára⁶ az énekkel kapcsolatban már három forrásról beszél: a *Cancionaléról*, a fent már említett alkalmi nyomtatványról szintén 1574-ből Kolozsvárról (a Zsigmond-krónikával egybekötve), illetve a *Petrovay-énekeskönyvről*.⁷ Az adatbázis készítői tehát akaratlanul is továbbörökítik Ferenczi tévesztését. Illetve csak látszólag, az RPHA ugyanis rosszul határozza meg az ének helyét, mikor az 51r lapra teszi azt, nem pedig a 65v-re, ahol igazából található. Ez a tévedés abból adódik, hogy véletlenül Temesvári István a Kenyérmezei viadalról szóló szövegének adatait közli ennek a versnek az esetében is. Az tehát egyértelmű, hogy Temesvári szövegének tekintik az írást, csak véletlenül a „rossz” Temesvári adataival párosítják. Ehhez kapcsolódóan fontos információ az is, hogy az adatbázis nem közli a *Petrovay-ék* akrosztichonját, holott ezt meg szokta tenni a kéziratos források esetében is. Ez természetesen magyarázható azal, hogy az elhelyezkedési adatai sem a sajátjai, ennek tükrében viszont kevésbé szerencsés azt a látszatot kelteni, mintha a kézirat is egy lenne a vers forrásai közül és a *Cancionale* változatát

¹ FERENCZI Zoltán, *Petrovay Miklós énekeskönyve = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1916, 201–219. http://epa.oszk.hu/00000/00001/00111/pdf/ITK_EPA00001_1916_02_201-219.pdf [2014. 12. 16.]

² HELTAI Gáspár, *Cancionale*, szerk. Varjas Béla (Bibliotheca Hungarica Antiqua, V), Bp., Akadémiai, 1962.

³ <http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/eRMK/1f0f/2167/2373?fn=document-frame.htm&f=templates&2.0>

⁴ Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban Temesvári szövegét a szerző megjelölésével fogom emlegetni, a másik históriát pedig, ismert szerző hiányában, Béla király históriájának, stb. nevezem majd.

⁵ *Régi Magyar Költők Tára: XVI. század*, 8, szerk. Dézsi Lajos, Bp., Akadémiai, 1930, 468.

⁶ *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, I–II, főszerk. Horváth Iván, szerk. Hubert Gabriella, Éditions du Nouvel Objet, Paris, 1992.

⁷ *Petrovay-énekeskönyv*, <http://rpha.elte.hu/rpha/book/MKEVB1-0093> [2014. 04. 19.]

tartalmazná. Ennél is nagyobb baj azonban, hogy nem veszik fel a rekordok közé a Béla királyról szóló másik históriát sem a digitális, sem a papíralapú kiadásban, amivel gyakorlatilag elvesztünk egy verset a 16. századból, adatközlési szempontból mindenképpen. Azért is különösen meglepő ez, mivel Stoll Béla a kéziratos énekeskönyvekről szóló bibliográfiájában közli, mettől meddig terjed az ének, és ez az énekeskönyv 65v lapjától a 100r lapjáig tartó részt öleli fel.⁸ Már ha csak feltételezésekbe bocsátkozunk is, és a gyűjteményben általános 6 versszakkal számolunk egy lapra, körülbelül 420 darabot kellett volna feltételezniük. Most már tudjuk, hogy egészen pontosan pedig 438 strófáról beszélhetünk, míg Temesvári szövege 190-ből áll. Tehát már a terjedelmi különbség nyilvánvalóvá teszi, hogy nem ugyanarról a versről van szó, vagy legalábbis semmiképp nem ugyanolyan változatáról. A fenti adatok tükrében tehát úgy látszik, hogy létezik egy olyan história, amelyről a szakirodalom gyakorlatilag semmilyen adatot nem tud felmutatni, pedig egy már ismertett énekeskönyvben szerepel.

A Béla királyról szóló szövegnek természetesen a kolofónja is teljesen más, mint a Temesvári-históriaé:

Ezeröttszázban írnak az hetvenben,
Mikor ez éneket szerzék versekben,
Keresztelő Szent János innepiben,
Isten ostorátúl minden rettenjen.⁹

Látszólag tehát egy évvel korábban keletkezett, mint Temesvári írása. Az énekeskönyvbe azonban Petrovay Miklós a história alá még odaírta, hogy „Anno D. 1571”. Ha a kolofón adatait helyesnek véljük (egyelőre pedig nincs okunk kételkedni), akkor esetleg egy nyomtatási vagy lejegyzési dátumot sejtethetünk az egy évvel későbbi évszám mögött, amelyet Petrovay a szöveggel együtt átvett, majd kiegészítette a saját leírásának dátumával (Scripsitt Nicolay Petrovay die 30 July. Anno D. 1672).

Az énekeskönyvben szereplő história akrosztichonnal nem rendelkezik, ezért a betűsört teljes hosszában közölni nem tartom érdemesnek, mivel rendkívül hosszú énekről van szó, értelmezhető szöveget azonban bizonyosan nem adnak ki a versfői. Valószínűleg elég csak a strófafekezdo betűk egy részét leírni ahhoz, hogy ez nyilvánvalóvá is váljon:

E V A L D E I D M D U S N E H A O H L K M C R K F E V M M D R S M U K M O S V -
S E E V E E N S M D I E H C E V A E M M S M E D N T H I J B E H U M E K F M H H E J -
N E U M N L M H D N A N T I A H K E A E D H B G H D I H E H I M E I F H H C I N A M A -
A E P T M J M L I K L O H E C D L A B D M A P M S M K E H C H V S A L I H A L S A E

Az új história és a Temesvári-féle tartalma természetesen majdhogynem teljesen közös, azonban bizonyosan nem ugyanazt a forrást követik. Temesvári szövegének forrása Antonio Bonfini *Rerum Hungaricum Decades* című műve,¹⁰ pontosabban a második tized nyolcadik könyve. A Béla-história viszont Rogerius barát művéből, a *Carmen miserabile*-ból dolgozik (így pedig közvetett módon a Thuróczy-krónikából), olyan hűen, hogy még a latin címet is meghagyja az egyes részek elkülönítése végett. Ennek megfelelően sok apróbb és nagyobb különbség van a két változat között,

⁸ STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Budapest, Balassi Kiadó, 2005, 93. <http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/stoll.html> [2014. 12. 16.]

⁹ *Petrovay-ék.*, i. m. 100r.

¹⁰ BONFINI, Antonio, *Rerum Hungaricum Decades*, <http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/bonfini.html> [2014. 04. 19.]

a források eltérése azonban csak még különösebbé teszi a jelenséget, hogy ugyanazt a témát két szerző egy év eltéréssel (nyilvánvalóan egymástól függetlenül) dolgozza fel.

Fontos még megjegyezni, hogy bizonyos moralizálás és a protestantizmus melletti állásfoglalás mindkét műben megfigyelhető, azonban a megnyilvánulás milyensége felett nem szabad elsiklalnunk – Temesvári a históriája végén, az utolsó versszakokban szerepelteti erkölcsi mondanivalóját, meglehetősen didaktikus módon, amely főként arra a hagyományra épül, hogy Isten megbünteti a magyarokat gonosz tetteikért, ahogyan megtette már többször a zsidókkal is, ezért minden keresztényen kövesse a tanítását; illetve amelyet közéletivé is tesz, mikor a törökökre vonatkoztatja. Dézsi Lajos szerint is „csupán itt-ott nyilvánul némi önállóság az összefoglalásban és kihagyásokban, némi eredetiség a közbeiktatott feddésben és példalózásban.”¹¹ Nem tartja tehát figyelemreméltónak a feldolgozás milyenségét. Annak ellenére, hogy a Béla história szerzője sem tér el a forrásától és könnyen nyomon követhetően dolgozza azt fel, mégis érdekesebb, izgalmasabb szöveget kapunk, mint Temesvárié. Ugyanis a „tanulság” itt már az első strófákban megdöbbenően keményen megjelenik, mikor a szerző nyíltan támadja a katolikus hitet, „az Isten ellen való pápai szerzést”, amelyet a szöveg állítása szerint az adott korban is csak nemrég hagytak el. Protestánsként természetesen elveti a szentek imádatát és az önsanyargatást az üdvösség nevében, a mód azonban, ahogyan ezt teszi, meglehetősen újszerű. A históriák esetében pontosan azt a fajta beszédmódot szoktuk meg, amelyet Temesvárinál is látunk, és ott, ahol látjuk, a szöveg végén. A Béla história fogalmazásmódja és nyíltsága, amellyel mondandóját bevezetés gyanánt tárja az olvasó elé rendkívül szokatlan. A szerző szerint ez az oka ugyanis, a katolikus vallás, hogy Isten megbünteti a magyarokat. Nem úgy, ahogyan Temesvárinál, aki fertelmes bűnökről beszél, gonosz életről, és hitetlen népről. Valószínűleg ezek a megfogalmazások is ugyanazt az üzenetet próbálják közvetíteni, azonban sokkal finomabban igyekeznek azt az emberek tudtára adni, mint a másik história nyílt beszédmódja, ami sokkal keményebb és egyértelműbb, mint bármilyen ének, amit eddig olvashattunk.

Nem a beszédmód azonban az egyetlen dolog, amely megkülönbözteti a históriát az eddigi műfajból ismert szövegektől. A rimelése ugyan nem kiemelkedő, hiszen többnyire a megszokott vala-vala formulával vagy ragrímekkel dolgozik, a szótagszámot viszont, meglepően tehetségesen, (a terjedelemezhez viszonyítva) kevésszer rontja el, és, egyik legkiemelkedőbb erényeként, megdöbbenően sokszor találkozunk strófák közötti áthajlással, amely technika igen kevésbé jellemző ebben a korban.

A közvetíteni szánt üzeneten kívül érdemes még a szöveg eredetéről is ejteni néhány szót. Stoll Béla bibliográfiájában azt írja, hogy a szövegeket valószínűleg általában korai kéziratokból másolta Petrovay.¹² A többi, az énekeskönyvben szereplő írás egyéb forrásainak ismeretében azonban gyaníthatjuk, hogy Petrovay inkább nyomtatványokból másolja le az énekeket,¹³ így érdemes belegondolni, hogy talán ez a história is ki volt nyomtatva. Ezekben az években rendkívül sok ponyvakiadvány jelent meg a nyomdáknak, amelyek között, részben talán János Zsigmond cenzúrendeletének köszönhetően,¹⁴ tartalmában sem lenne kiugró ez a szöveg, és az RMNy is több esetben csak hasonlóan kevés vagy bizonytalan adatból feltételezi bizonyos nyomtatványok egykori létezését. Ilyen körülmények között nem nehéz elképzelni, hogy létezett valamikor egy mára már elveszett nyomtatvány erről a históriáról is.

¹¹ *Régi Magyar Költők Tára*, i. m. 469.

¹² STOLL 2005.

¹³ Amint azt már Ferenczi Zoltán is megjegyzi tanulmányában.

¹⁴ „Komlós Andrásról köztudott, hogy János Zsigmond türelmi rendelete folytán főként históriákat adott ki ponyva-formátumban, füzetes nyomtatványokként, nagy-nagy sikerrel” I. VADAI István, *Az eposztól a ponyváig: „Oly búval, bánattal az Aeneas király...” = Irodalomtudományi Közlemények*, 1992, 683.

E tanulmány fő célja a história bemutatása, jellemzése volt, így a szerzőség kérdésével jelenleg nem foglalkoznék, mindössze annyit jegyeznék meg hozzá kapcsolódóan, hogy mivel a szerző nem nevezi meg magát a kolofónban, akrosztichonja nincs a versnek, Petrovay Miklós pedig semmilyen egyéb adatot nem közöl az ének esetleges írójáról, talán számolhatunk egy újabb ismeretlen alkotóval a 16. századból.

SCHELHAMMER ZSÓFIA